

Izvorni znanstveni rad

UDK 821.163.42'282 : 341.31 : 050 Kaj (497.5)

Primljeno 2025-03-17

Prihvaćeno za tisak 2025-03-30

KAJOM¹ DOMOVINSKOG RATA: KAJKAVSKA PRODUKCIJA ČASOPISA KAJ U TEMATSKOM I VREMENSKOM KONTEKSTU DOMOVINSKORATNE ZBILJE²

Emilija Kovač, Čakovec

Sažetak

Cilj je rada istražiti profiliranje časopisa KAJ tijekom Domovinskoga rata budući da je tovrmena zbilja cjelokupnom djelovanju postavila specifične prioritetne zadatke. Tema rata i kontekstualne društvene problematike intenzivna je i sveobuhvatna. Preokupacija njome prelazi službene okvire trajanja rata (1991. - 1995.) te se rad bavi i neposrednom postratnom produkcijom naznačujući neke kontinuitete u korpusu kajkavske književnosti, prvenstveno poezije.

Budući da KAJ samim svojim postojanjem trajno preispituje „jaki“ jezični sustav (standard) afirmiranjem njegovih „slabih“ elemenata (supstandard), za nj' ratna situacija donosi samo nominalnu razliku: nastao s idejom-misijom obrane slabijeg/Drugog, tj. kajkavske sekvence hrvatskoga identiteta, u novom kontekstu predmet je obrane cjelovit nacionalni kompleks kao slabiji. U opusima analiziranih autora, koji djeluju i izvan „Kajevih“ okvira, razgovijetan je kontinuitet ideja i djelovanja – ustrajavanje na metaforici tmine, „kmice, tmice“, noći... ne samo kao obilježje trenutka nego kao dominantno obilježje kajkavske poezije i modernističkih i (post)modernističkih stvaralačkih praksi.

Ključne riječi: intertekstualnost; kajkavština, „kajom“; postmodernost; tradicionalizam, ratno pismo

1. Kontekst: socijalni i poetološki (stanje rata, program i djelovanje KAJA)

Domovinski rat, koji traje od 1991. do 1995. godine, dodiruje sve razine društva cjelovito i snažno i utječe na strukturiranje života. Njegova osnovna dvojnost

¹ *Kajom* = jedinica mjere za prisutnost kajkavskog elementa, Božica Pažur, *Divina* (u *Manutekstura*, Zagreb, 2005.)

² Rad je iznesen 2011. na znanstvenom skupu u Krapini. Za ovu je priliku proširen opaskama o aktualnoj kajkavskoj produkciji na temu Domovinskoga rata s namjerom da bude dostupniji zainteresiranom čitateljstvu.

(anakronost i modernost: označen je kao prvi postmoderni rat na tlu Europe³) čitljiva je i u kontekstu KAJA, časopisa za književnost, umjetnost, kulturu - osobito u poetičkom (tradicionalističkom i postmodernom) tretiranju tema jake zbilje vremena. Pozicija i program *Kaja* u tom momentu funkcioniraju kao dvostruko Drugo: prvotno Drugom - kajkavštini kao dugo marginaliziranom jeziku, pridružuje se aktualno Drugo - tema Hrvatske kojoj se poriče pravo na autonomnu nacionalnu opstojnost kao prioritetno. U vrijeme svekolikog glasnog angažmana, preslagivanja i preispitivanja i unutarnacionalnih i eksternih odnosa, KAJ je uporan i dosljedan u prakticiranju svog programa računajući na kategorijalnu univerzalnost vrijednosti koje afirmira.⁴

2. Prilozi s temom rata u časopisu KAJ tijekom trajanja Domovinskog rata : pregled

Cjelovitih djela kojima je nedvosmislen i denotativan referent ratna zbilja nema mnogo, no njihovo je predstavljanje kontinuirano, od prve do zadnje ratne godine. Navodimo kronološki slijed takvih djela:

1991., br. 2/3: - dijelovi ciklusa *Puna vusta zemlje* (Stanislav Petrović) i ilustracije Hrvoja Šercara uz pjesmu *Vu čoveku*;

- vinjeta istog autora uz ciklus pjesama *Molitva za mučenike*

(Ivica Jembrih)

4: - ciklus pjesama *Čudovišča hodiju vu Kroacije* (Blanka Dovjak-Matković)

5/6: - pjesma *Pred novim zutra: anno domini 1991.* (Ladislav Radek, ciklus *Reči rieč*);

- esej *Znanstvenik u ratu* (Đurđica Cvitanović);

- urednička čestitka za Novu godinu 1992. (objavljena i kao posebno izdanje/separat: *Kip domovine****)

1992.; br. 1/2: - esej-apel *Svako je zdanje spomenik kulture* (Tomislav Premerl);

- fragmenti recenzije Zorice Rajković u povodu izlaska knjige Stjepana Hranjeca *Zipka horvatskog cvetnjaka*;

³ „To je prvi POSTUTOPIJSKI I POSTMODERNI RAT na tlu Europe”, Dubravka Oraić-Tolić, *Proizvedeno u Hrvatskoj, u Književnost i sudbina*, Zagreb, 11.

⁴ Zanimljivo je spomenuti da su kajkavštinom propisali i nekajkavci kao iskazom stava i opredjeljenja za nesumnjivo hrvatsko (npr. Borivoj Radaković: „Postoje tri jezika u Hrvatskoj, a kajkavski je jedan od njih. Ja na njemu pišem. Ja sam štokavac, ali štokavski standard je preoran. Osim toga danas su štokavci jedna invazivna polugangsterska struja i ja se borim protiv nje tako što sam odabrao svoj jezik, a to je kajkavski“, Radaković, 2002.

- fragmenti ciklusa *Ožiljki i stigme* (Miroslav Dolenc Dravski)
3: - pjesme s natječaja za dječje stvaralaštvo (*Domovina, Neju dugo*)
4: - ciklus pjesama *Europa brez mača* (Zvonko Kovač)
- ciklus pjesama *Za navek* (Magdalena Kolar Đudajek)
- dijelovi recenzije zbirke Stanislava Petrovića *Hrbet soncu*
(*Alkemija intimne mitologije*, Denis Peričić)

1993., br. 1: - ciklus pjesama *Četiri ratna lista v mesecu sušcu, 1992. leta*
(Blanka Dovjak-Matković)

- ciklus *Jezuši* (Božica Jelušić)
5/6: - ciklus pjesama *Idu strahi* (Denis Peričić);
- pjesma *Moja molitva* (Ankica Vnuk); pjesma *Ždere me vreme* (Mišo
Vrhovec)

1994., br. 1: - fragmenti pjesama *Europi, Kapla* (Stanko Petrović, Kloštar
Ivanić)

2/3: - pjesma *Antimurale cristianitatis* (Ivan Čehok)

1995., br. 1/2: - dijelovi ciklusa *Duša je jena dodrta hiža: Jezuši* (Božica Jelušić)
3: - pjesma *Requiem* (Tomislav Ribić)
4/5: - recenzija djela Miroslava Dolenca Dravskog, u povodu smrti
(Ernest Fišer)

U funkciji velike uvertire, u prvoj ratnoj godini, pojavljuje se esej Đurđice Cvitanović (91./5-6), a kasnije će uslijediti nastup nekoliko ovjerenih i jakih autora (Zvonko Kovač, 92./4, Božica Jelušić, 93./1 te 95./1-2, Denis Perčić 93./5-6), čije ćemo priloge, smatrajući ih izuzetno važnim svjedocima vremena i estetskim činjenicama, popratiti interpretacijom. Naravno, u cijeloj priči posebno važno mjesto ima stav urednika (Ernest Fišer i Božica Pažur), upisan globalno u koncepciju glasila, a povremeno osjećajući potrebu za očiglednijim očitovanjem.

2. a. Interpretacija važnijih priloga

Godište 1991.

a) Urednički rez

I prije direktne tematske aktualizacije jake zbilje uočljiva su očitovanja (anti) ratnog angažmana, i to na razini uredničke koncepcije priloga (glavni i odgovorni urednik – Ernest Fišer, operativni urednik – Božica Pažur). Prvi snažni, važni i dalekosežni intencionalni urednički komentari implicirani su rano i vrlo jasno čitljivi. Rukopis urednika uvijek je upisan u sam probir materijala (i moguću narudžbu), no postoje i mjesta eksplicitnijeg očitovanja.



Hrvoje Šercar

Prve naznake promišljanja tema jake zbilje javljaju se u dvobroju 91./2-3, i to u obliku iluminacija koje prate tekstove. Dakle, reakcija je promptna i adekvatna situaciji. Te prve naznake očito su urednički rez: pjesma *Vu človeku* (Stanislav Petrović) nije tematski izričito ratna, pridružena vinjeta (Hrvoje Šercar) ilumina-



Hrvoje Šercar

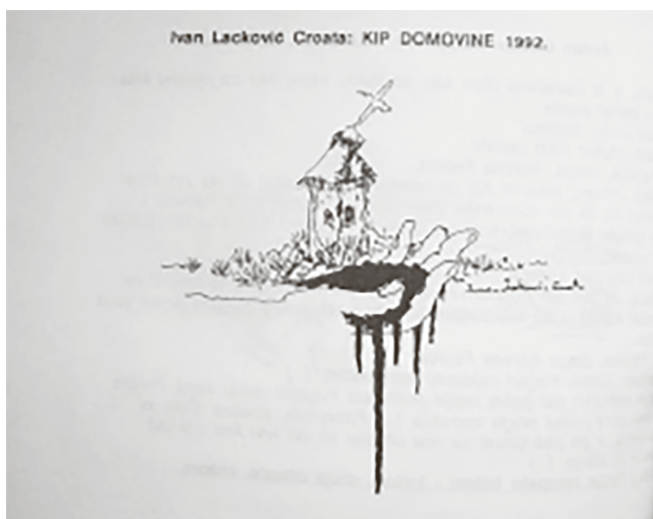
cijskoga je karaktera, tj. motivski i ugođajno dobro prati tekst, ali sadrži asocijativski potencijal koji usložnjuje neposrednu pjesmom predočenu „priču“.

Ekspresivnošću dodirujući/aktivirajući Krležine infernalne vizije kojima završavaju *Balade Petrice Kerempuha* (motiv *stekloga pesa*), ilustracija dovodi u vezu dva prostora i dva predraća (premda je zbivanje u Hrvatskoj u to doba, po svojim manifestacijama i po dijelu teorija, već bilo rat).

Slično funkcionira i vinjeta istoga autora uz Jembrihov tekst *Ti si znaš: Stjepanu Radiću za 120-letnicu*.

Premda je još vezanija uz sadržajni sloj svoga „predloška“, u kontekstu vremena ona dobiva i značenje izvanliterarne usmjerenosti (smrt s kosom poveznica je vremena o kojem i iz kojeg se govori: 1871. / 1991.). Sinergijska snaga teksta i slike, postignuta uredničkim postupkom, postaje snažan znak koji aktualizira zbilju (Domovinski rat) kroz govor o Drugom (Radić). Uostalom, povijesne teme uglavnom i funkcioniraju kao naglasci suvremenih momenata ili kao podloga na kojoj se stvarno stanje jasnije iščitava.

Urednički je potpis i način završavanja godišta (br. 5/6) pomno oblikovanom čestitkom. Supostavljanjem triju *Kipova domovine* (Pavao Štoos - *vu početku leta 1831.*, A. G. Matoš - *188** te Antun Bonifačić - *1945.*) nedvosmisleno se sugerira paralelizam situacija i očekivanje reakcije. Vizualizacija Ivana Lackovića Croate (koji surađuje u definiranju vizualnog profila KAJA tijekom cijeloga godišta) i u ovom je segmentu najeksplicitniji dio „priče“ o suvremenosti: šaka puna zemlje-krv, devastirana crkva sa slomljenim križem opća su mjesta i tipične slike/simboli Domovinskog rata.



Ivan Lacković Croata

2. b. Tekstovi

Uz spomenute uredničke intervencije i u tekstualizaciji je zamjetna orijentacija na oslušivanje uznemirenog bila vremena. Rat se, doduše još ne eksplicira, no njemu odgovarajuće semantičko polje jasno je upisano u tekst. Petrovićeva slutnja zla i besperspektivnosti (*črni krič, bič vulice, svaja, kak da nemamo zutra* – pjesma *Nič dobroga*, 1991./2-3) izazivaju nelagodu svojom direktnošću i okrutnošću. Oblikovani su kao metafore (zapravo sinegdoha: princip dio za cjelinu), no tako karakteristično probrani da u zbiru svih odrednica nedvosmisleno prepoznajemo konkretni rat kao zbiljski referent (npr., njegova retro odrednica,⁵ tj. prepoznavanje neriješenih pitanja prošlosti kao pokretača: *počel je luov zmed ljudi / z dna prešloga doba*).

Jembrihov upis konteksta u spomenutom ciklusu manje je direktan. Njegovo pozivanje na rodoljublje kao moralnu obavezu (*Gdo ne ljubi zemlju svoju / tuđinac mu i serce žmiče, / i zastavu mu svoju / zapiči vu dvorišče*, pjesma *Kaj je ljubav kriva*) može se čitati na univerzalističkoj razini, no nadnevak (6. 4. 1991.) obvezujuće usmjerava na aktualizaciju, moguće i nužno čitanje unutar konteksta upisanog trenutka.

Ciklusu Blanke Dovjak-Matković *Čudovišča hodiju vu Kroacije* (br. 4) rani je eksplicitni upis ratne zbilje. U tradicionalistički oblikovanom diskursu (oblik soneta s pravilnim rimarijem) izriče se strepnja i zatečenost zbivanjem. Stanje je sagledano kao dio tragične niske hrvatske povijesti (*tuga starinska, Horvacka zopet ratuje*), čime se aktualizira ideja povijesti kao košmarnoga ponavljanja.

U smislu označavanja vremena i angažmana posebno je važan esej Đurđice Cvitanović *Znanstvenik u ratu* (91./5-6), oblikovan kao sugestivna priča o smislu i konstruktivnim načinima otpora s područja kulture. Upornost, promišljenost, strpljivost i vjera u ono što se radi - recept su uspjeha i program odgovornog angažmana u vremenu krize, a djelovanje s njima u skladu nužnost i dio profesionalne odgovornosti. Kao povjesničarka umjetnosti, Đurđica Cvitanović definira rat kao kulturocid: ukazuje na promišljeno uništavanje važnih spomenika u Hrvatskoj (i to hrvatskih), što je identificirala kao specifičnost toga rata. U takvom, kulturocidnom ratu, prema zakonu akcije i reakcije, mjesto i posao znanstvenika i umjetnika i umjetničkih glasila dobivaju posebnu važnost postajući specifičan oblik otpora i obrane. Držimo da takav stav dobro korespondira s načelnim programom *Kaja*.

Treba u tom broju spomenuti i pjesmu Ladislava Radeka *Pred novim zutra*. Tip iskaza je asocijativan, višeznačan, slikovit, bez direktnog referiranja na rat kao stvarni događaj. Pjesma je sinteza i valorizacija godišnjih zbivanja: usmjeravanje

⁵ Retrogradni aspekt Domovinskog rata upisuje npr. Tarik Kulenović („Jebote, ustaše i četnici. Kako retro. Kao da je ustala vojska mrtvih“, *Jeleni na kiši*, 101).

na danteovske vizijske konstrukcije sugestivnim slikama (*devet peklenski točeri*) ratnu stvarnost ne denotira nego asocijacijski upisuje. Motiv infernalne ugođajnosti sugerira i krležijanski sloj, čime se mnogo direktnije približava aktualnim zbivanjima. Ostali dijelovi pjesme udaljuju se od konkretnosti: nižu se slike koje sugeriraju negativne, iznevjeravajuće aspekte zbilje (*smrdeče, žgeče, pikeče; strašno nevarno se kaj je vrelo / je bilo kiselo*). Apokaliptičnost je natuknuta motivom pelina (*čovjek se ščučuril / z pelinom žile zapunil*).

Računajući s višeznačnošću poetskoga teksta, držimo da su konstruirane slike dovoljno sugestivne da ih možemo interpretirati kao (djelomični) upis ratne zbilje.

Godište 1992.

U dvobroju 1/2 Tomislav Premerl objavljuje kratki esej-apel *Svako je zdajnje spomenik kulture*, osobito interesantan jer svjedoči kontinuiranje, unutarnju koherentnost i urednički mar u tretmanu aktualne teme. Suradnici KAJA se očigledno čitaju, razumiju i suglasni su u osnovnoj orijentaciji. Ovaj esej nastavak je i afirmacijska replika na esej Đurđice Cvitanović. Premerl je mnogo emotivniji pa su, u skladu s tim, njegove teze kontrastirajuće i simplifikacijske. Rat vidi kao sukob crno-bijelog, kulture i nekulture. Važnije od njegovih iskaza o ratu je plediranje za brigu o kulturi (kultura kao imanentno ljudsko; ništenje kulture je ništenje čovjeka: genocid = kulturocid), u čemu naznačuje i naše unutarnje nedostatnosti, izlazeći tako iz kontrastnog okvira mi – oni = dobro/kultura – zlo/nekultura.

Zvonko Kovač svoj doprinos temi daje ciklusom *Europa brez mača*⁶ ostvarenim u izvandomovinstvu (podnaslovna odrednica – *Zagreb/Göttingen*). Fantazmagorija i morija domovine upisana je u svaki segment ciklusa tvoreći nadrealnu priču od niza slika ugroženosti i nelagode (*stojim v krik, sila mi je šcoat, najže pono spreplašenih žen, glavobolja me pritiska*) koje se kumulativno nadograđuju iz pjesme u pjesmu. Kroz cijeli se ciklus dosljedno održava atmosfera ugroženosti, apsurdna, straha, i to bez identifikacije razloga, pa onda i bez naznake rješenja. Označuje samo poziciju ugroženog subjekta koji, u stanju bespomoćne zgranutosti i bez mogućnosti djelovanja, razvija zastrašujuće asocijacije slikama kojima se značenje proširuje u vremenu (krležijanskim *meglenim daljinama* asociira se povijest na društvenoj razini problema), ali u njima su sadržana i sasvim osobna, psihološka značenja (djeluju destruktivski i šokantno u sasvim privatnom smislu, što je čitljivo u slikama fizičke nelagode: *rastrgli su mi štriku, pimpača pod nuož*). Razornost zbilje ostvaruje se i na simboličkoj razini: npr. pozitivni poten-

⁶ Objavljen fragmentarno: 3., 5, 11., 12, 23., 29., 30. i 40. dio ciklusa.

cijal Uskrsa osporen je semantizacijom crvenog, boje novorođenog Krista-nade, kao krvi). Tonuće *vu nebitek, vu pekel*, ništenje egzistencijalne svrhe jedina su subjektu misliva perspektiva.

Pišući iz odsutnosti, iz odmaka (Zagreb – Göttingen), Kovač uspostavlja paralelu/kontrast Hrvatska – svijet, aktivirajući staru, ali u kontekstu nepotrošeno bolnu, misao o ravnodušju i nezainteresiranosti Europe (Europa: *brez plača, brez mača, pona smeha* – Hrvatska: *peh, toga, smert i gnojišče*). Moguće izmirenje kontrasta u naznačenoj novoj zori (*Zorja bou, oj, / Europa, nam domovina bou*) problematizirano je postupkom ponavljanja usklika: kroz potencijalni optimizam, moguće semantiziranje usklika kao izraza afirmacije (*oj, Europa: trostruko ponavljanje uzvika oj!*), suzvuči naricaljka, tužbalica, ojkalica kao vapaj zbog gubitka onog što je bitno.

Kulturološke paralele (metaforizacija Hrvatske kroz sliku *Guernice nove*, XI.), supostavljene raznorazinske slike (*Veronikin robec – atomski vihor, nepostojanje i nebitek*) konvergiraju istoj točki - besmislu. Stanje domovine označuje se kao noćna mora u koju su upisane činjenice stvarnosti, a taj spoj proizvodi nadrealne konstrukcije.

U skladnoj naraciji Kovačev stih kumulira bitne, tople točke svoga života koje se, u kontekstu *Europe brez mača*, u superiornoj hladnoći prostornog konteksta, transformiraju u destruktivne (*čerlene črešnje* postaju *kervave*, dječja igra i užitak postaju prijeteći: *guotimo se z črešnjami*).

Krležijanske intelektualističke i fonološke slike (*megle, Vuzem s kervavim Kristom, Guernica nuova*) kombinirane su s gotovo naivnim pučkim (*zvonjenje na stran, grlica guče, hajdinska kaša, žganci*) i aktualnim ratnim (*Dubrovnik v jognju, morje vu karvi vri, vuojaki maršierajo, duše zarobljene, snehe oskvrnjene*).

Ovaj ciklus, kao svojevrsni novi *Planetarijom*, sasvim sigurno bit će upisan u vrh hrvatske (anti)ratne književnosti, tim više što širinom svog zahvata i slojevitim asocijacijama nadržasta trenutak i situaciju koji su ga inicirali. Promišljanje nacionalnih kontinuiteta i, osobito, odnosa prema širem kontekstu, ciklusu daje dimenziju univerzalnosti uvodeći ga u niz od nekoliko sličnih ostvaraja koji temu postavljaju meritorno i bez patetike (Mažuranić, Krleža).

Izuzetno interesantnim i svakako spomena vrijednim držimo i dva objavljena i na natječajima dječjeg stvaralaštva nagrađena rada na temu Domovinskoga rata,⁷ koji svjedoče koliko je tema aktualizirana u svim segmentima stvaralaštva i o naporima da se društvo uopće senzibilizira za nju kao bitno egzistencijalno pitanje.

⁷ Nenad Kovačićek, 5. razred, Zabok, *Domovina: Trava žuta, / zemlja zgoreta, /roža kervava, / šenica neobrana...*

Martina Ferk, 6. razred, Radoboj, *Neju duge: Samo pucaju, / hbijaju, / rušiju, / hvužigaju. / Onda pak se / male počivleju / i nazaj / pucaju, / hbijaju... / A neju duge!*

Godište 1993.

Temu patnje i stradanja Božica Jelušić direktno i konotacijski ispisuje kroz lik Krista. U *Kaju* 93./1 objavljuje sedmerodijelni sonetni ciklus *Ježuši*, koji će kontinuirano dotjerivati i usložnjavati.⁸ Konkretizacijom je najobremenjeniji sonet *Pregnanci mole Ježuša*, dok soneti *Pred raspelom* i *Božična molitva Ježušu* upisuju temu parcijalno i asocijacijskim proširivanjem (završni tercet *Na svet nemilostiven, okoren / zrovan, zbantuvan i nepokoren, / znovič karv kaplje z otprete ranel - „Pred raspelom“*, te stih *iščemo vračtvo sprotivu zloče - „Božična molitva Ježušu“*). *Pregnanci* su oblikovani kao niz ekspresivnih slika u dijaloškom okviru: patnja Raspetoga (*Na križoputju Ti visiš sam*) vs. patnja pregnanaca (*Mi pregnanci smo, trpeči, sami*), ogledanje i prepoznavanje vremenitoga u vječnome. Pjesma traži, i nalazi, mogućnost nadvladavanja inferalnog (*Gdi kucaš, najdeš joko zastrto: / vu njem su pozoji, kače, pijavke*) ulaskom u prostor sklada i meta-vrijednosti, predstavljenih bijelim (*ponjava snega*) i temeljnim (dom i domovina: *Vmrti nam daj na našem*). Neprepuštanje očaju i ostajanje u sigurnom prostoru osobne etike i estetike omogućuje Božici Jelušić poetski govor koji ima potencijala ostati svjež i izvan svoga konteksta.

Ciklusom *Četiri ratna lista v mesecu sušcu, 1992. leta* (br. 1) iznova se javlja Blanka Dovjak-Matković. Eksplicirane poruke, budničarski optimističan ton kao kontrast strašnoj zbilji, Bog i svetost domovine (Domovine) motivi su koje autorica oblikuje tradicionalistički (vezan rimovan stih), s akcentima pučkog izraza i povremenim gotovo naivnim poetičkim rješenjima. Znatnija novina je svojevrsna oda braniteljima (*Horvackim braniteljima*). Versifikacijski jednostavna, bliska pučkom iskazu i predvidljivom rimariju (*stekel - pekel, fala - dala, mira - duplira*) i sintagmatici (*braniteli, pošteni dečki, naj vam bo navek fala, Domovina bu vam blagoslova dala*) prenosi emociju čija aktualnost u tom trenutku nikako ne dolazi u pitanje. Četvrti listek (*Vrni se kčerka*) također je motivski novina: obraćanje iseljenoj Hrvatskoj, kojim se nastoji animirati i prizvati ta važna emotivna i moralna energija.

Denis Peričić ciklusom pjesama *Idu strahi* (br. 5-6) tematizira okrutnost i nasilje u različitim modusima (egzistencijalni, ljubavni, domoljubni). Otisak Hudoga kao metafora zla nezaobilazni je dio znakovlja kroz koje se osmišljava

⁸ *Kaj* 1993./1 objavljuje ciklus od sedam soneta: *Pred raspelom, Pregnanci mole Ježuša, Ob polnočni vuri, Molitva Ježušu za lehku smrt, Kak se Križ nosi, Ježuš na snegu, Božična molitva Ježušu*; konačni profil ideja dosiže u zbirci *Noćna steza, 1997.*, s ukupno 14 naslova: *Pred raspelom, Pregnanci mole Ježuša, Ob polnočni vuri, Molitva Ježušu za lehku smrt, Kak se križ nosi, Veronikin rubec, Den počinka, Ježuš na snegu, Obločec naše hiže, Božična molitva Ježušu, Ftiči popevaju Ježušu, Ježuš ide spod dundače, Rastov Ježuš, Horvatski Ježuš.*

život: otjelovljuje se u pejzažu – na tijelu zemlje (*Duble vu šašu, tam Hudi se skril*), na tijelu čovjeka (*Tetoverani čovek I.*), u praktikiranju ljubavi (*Tetoverani čovek II.*). Ostavljenost čovjeka *v kmici* u kontekstu općeg razaranja kakvo se događa u zbilji (*Krvava bajka*) proizvodi strah. Agresivne slike zbilje prati i jezik koji se, primjereno, otvara vulgarnosti i slengu. Najdirektniji iskaz jake zbilje svakako je pjesma *Idu strahi*, koja povremeno sasvim denotacijski upisuje stanje konteksta (*ide rat / stekli idu / ljude klat*). Peričić, međutim, ne prepisuje stvarnost (ni doslovno ni u alegorijskom ključu): on razvija pjesmu asocijacijski uključujući u tekst raznomotivske fragmente tako da tekst promišljeno tvori višeslojnost i višeznačnost.

U svom posmodernističkom poigravanju poetičkim elementima, Peričić se igra i sa strahom relativizirajući ga (kao i svaku mogućnost apsolutnih ideja i vrijednosti) „zafrkantskim“ pasažima. Njegov tekst ne pristaje na tematsku unifikaciju nego jednu temu upisuje u drugu (ljubav, socijalni/politički momenti, pejzaž, halucinantnost motivski su slojevi istoga teksta).

Posebno znakovitim mjestom ciklusa držimo motiv tetoviranog čovjeka. Njegovi potencijalni simbolički slojevi tek su naznačeni: sugestija tetovaže kao bolan i trajan upis ratne zbilje u tijelo (time i prijenos u psihu), u Peričićevom tekstu nije iscrpljen.

Unutar navedena opusa bilo bi interesantno razmotriti motiv tetoviranja (viđenog i kao oblik zlostavljanja) u paraleli s pjesmom Miroslava Dolenca Dravskog (*Ožiljki i stigme*, br. 1-2, 1992.). Na neki način Dolenc Dravski, pišući o povijesnim aspektima Hrvatske, anticipira mogućnost čitanja tetoviranja kao trag agresivnog upisa Drugog („*Po tebi Croatia, so spisani znaki*“), i to recentnog (*Crnjaške so friške i podlevi jaki / kak da je tvoja povest počela vezdaj*“, 11), što se može aktualizirati kao otisak rata.

Godište 1994.

Upise ratne zbilje u aktualnom su godištu povremeni i indirektni: iz prostora aktualnosti ta tema seli u univerzalno i upisuje se na općoj razini ulazeći u povijesnu summu trajanja...

Stanislav Petrović apostrofiranjem Europe i atribucijom *zamusana (Europi)*, kao i sintagmom *steklena Horvatska (Kapla)* natuknuo je jaz i bolni nesklad/nerazumijevanje u odnosu mi – oni.

Taj isti odnos, ali u širokoj povijesnoj perspektivi, postavlja, prati i komentira Ivan Čehok u pjesmi *Antimurale cristianitatis*: vječnoj poniženosti i instrumentaliziranosti Hrvatske ne nalazi ishoda (*Tak kak jesmo služili bummo na vieke viekov. /Amen! I bummo kuš*).

Godište 1995.

U prvom svesku (br. 1/2) od relevantnih priloga izdvajamo ciklus *Jezuši Božice Jelušić*, koji je svojevrsni nastavak ciklusa iz 1993./1. Ističemo sonet s akrostihom *Hrvatski Jezuš* (11, kasnije naslovljen akrostišnom sintagmom) zbog eksplicitnosti upisa konkretne zbilje. Označujući situacijski okvir stihovima „*Horvatske suze, žveplene, pečū. / Orsagi šute, ko ribe glenjive. /.../ Europska trulež, smrad zverinjaka*“ sasvim sigurno konotira staru temu odnosa Hrvatska – Europa, s jasnim naznakama konkretnog vremena i prostora. Ostavljenost kao egzistencijalna povijesna konstanta Hrvatske i trajna postavljenost na slabo mjesto jednadžbe ponovila se u zastrašujućoj mjeri tragike.

U označju rata jasno je profilirana i pjesma *Requiem* Tomislava Ribića (br. 3), koju je nagrađivanjem (kao najbolju lirsku minijaturu) apostrofiralo povjerenstvo XIV. *Recitala suvremenog kajkavskog pjesništva Sveti Ivan Zelina*. Viđenje hrvatskog pejzaža kao polja križeva (*Hiža do hiža / križ do križa*) nadilazi uobičajeno promišljanje života kao privremene datosti i nužno uvodi u interpretaciju teksta okružje rata.

Radovi s fragmentirano upisanom temom rata

Uz akcentirane – slojevite i pretencioznije radove, ima tekstova koji na prostodušan, sentimentalni i budničarski način oznakovljuju svoju uznemirenost (1992./4: Magdalena Kolar Đudajek, *Za navek*, 1993./5-6: Ankica Vnuk, *Moja molitva*, 1993./5-6: Mišo Vrhovec, *Ždere me vreme*). Oni su znakovi vremena koji dokumentiraju zbilju i razlike u skali njena doživljavanja. Uključujući ih u svoj format, KAJ strukturiranje prostora kulture postavlja kao temu poetičke polemike: i tradicionalistički i moderan, i aktualan i univerzalan, i larpurlartistički i apelativan tekst može biti i jest dio estetskoga prostora ukoliko poštuje neke njegove osnovne pretpostavke.

Specifičan oblik upisa tragova rata jesu i objekcije u okviru recenzija. Ti upisi nisu samo elementi u procjeni referentnih tekstova nego su autorska svjedočenja stava i svijest o vremenu. Spomenimo kao ilustrativne momente zamjedbu Zorice Rajković u recenziji knjige Stjepana Hranjeca *Zipka horvatskog cvetnjaka (U ova tragične ratne dane svjedoci smo planskog i sustavnog zatiranja hrvatskog kulturnog identiteta. Srećom, Međimurje nije među nejteže stradalima, ali i ono pati na mnoge načine. Čujemo da se Međimurci na svim frontovima. Njima i svima drugima braniteljima Hrvatske autor je posvetio ovu knjigu*“, 1992./1-2, 132) ili Denisa Peričića, koji recenzira zbirku *Hrbet soncu* Stanislava Petrovića („*rat nije predmet deklarativne angažiranosti, gromkog domoljublja. /.../ Za takav, zasad uglavnom još rijedak pristup u ratnoj domoljubnoj hrvatskoj lirici uopće, potrebno*

je mnogo suptilnosti, ukusa, i istančanog poetskog nerva; *Alkemija intimne mitologije*, 1992./4, 96).

Upisom tragova aktualnih zbivanja držimo i iskaz Ernesta Fišera unutar esaja posvećenog djelu Miroslava Dolenca Dravskog, u povodu njegove smrti: opaska o naglašenosti nacionalnog i domoljubnog (istaknuta tipografski, kurzivom) svakako je motivirana nakanom da se referira na aktualnu zbilju („Stavljajući, dakle, svojevrsni znak jednakosti i međusobne zavisnosti između života i zavičaja /.../ svakako se trajno upisao u povjesnicu Podravine /.../ opsesivnom privrženošću prema svom hrvatskom zavičaju /.../ on će ostvariti neke od najljepših stihova u suvremenom hrvatskom kajkavskom pjesništvu domoljubne provenijencije“, 8).

Nužno je spomenuti da je na stranicama KAJA objavljen niz tekstova koji asocijacijski podrazumijevaju aktualizaciju zbilje. Takvim naročito držimo trobroj 1993./2-3-4, koji je posvećen 100. obljetnici rođenja Miroslava Krleže, kao i obilježavanje 900. obljetnice Zagrebačke (nad)biskupije (1994., br. 4/5; osobito su važni radovi Ante Sekulića *Poklisar mira i uljudbe* - u povodu Papina dolaska u Hrvatsku, te Ante Milinovića *Dubički arhiđakonat Zagrebačke biskupije*, povijesni znanstveni rad čiji se posljednji dijelovi referiraju na ratnu stvarnost - sve do Daytonskog sporazuma). Obrada velikih nacionalnih i povijesnih tema sasvim su sigurno afirmacija nacionalnih kulturnih dostignuća, no takvi su projekti opća i trajna praksa *Kaja*, a ne tek znak vremena.

Harcuvanje se na stranicama *Kaja* kao i u obzoru kojega je on dio, u projektima koje inicira i provodi *Kajkavsko spravišće*, nastavlja jer tema rata svoja obuhvatnija i kompleksnija promišljanja doživljava s vremenskim odmakom. Radi se o priči koja sasvim sigurno zaslužuje poseban okvir za koji smo ovim izlaganjem, držimo, otvorili put.⁹

⁹ Navodimo niz kasnijih posebnih izdanja *Kajkavskoga spravišća* koja upisuju rat kao osnovni tematski sloj: knjiga Đurđice Cvitanović *Turopoljske ljepotice*, 2008. (poglavlje *Ratna razaranja i obnova*); zbirka pjesama Vladimira Poljanca *Popevke od harca pravednoga*, 2006.; zbirka Denisa Peričića *Tetoverani čovek*, 2000.; dijelovi zbirke *Manutekstura* Božice Pažur, kao i dijelovi zbirke *Štorga* Božice Jelušić; pjesme iz posebnog izdanja *KAJ & Ča, prožimanja i perspektive*, 2004 (npr., pjesme Denisa Peričića *Gda mesec gleda kak kosa kosi*, Zvonka Kovača *Senjam kak domovina vu sniegu spi*, *Kak velka hiža iliti kakti vupanje* te Ernesta Fišera *Oblaki, ponoreli glagoli*), kajkavske stihove hrvatskih branitelja (ciklus Josipa Maruščeca-Rokine *Zaplesala, zaiskala* 3/2003.); *Kajev* natječaj za kajkavsku prozu rezultira i povremenim upisima ratne teme (Željka Cvetković, 5-6/2006. *Sedmi ključ*), kao i natječaj za hrvatski Književni putopis (*Zvezdana Jembrih: Voćin*, KAJ 4-5/2007.).

3. P. S. (Postratno stanje): Informativne opaske o rezistenciji i kontinuitetu kajoma rata u hrvatskokajkavskoj književnosti

Brojni autori-kajkavci koji oblikuju ratnopisamski diskurs, u kritični period ulaze sa zrelim, ovjerenim, ispisanim poetikama. Kajkavština se kao diskurs prkosa, otpora, upisivanja muke, oblikuje, stjecajem socijalnih okolnosti, dugovremeno i kontinuirano (nemoguće je ne podcrtati Krležin neprocjenljiv doprinos ekspresivnosti jezika *Baladama Petrice Kerempuha*), tako da je stvorila sve elemente nužne za profiliranje *kajoma rata*. Zahvaljujući tome, cijeli kompleks togvremenog stvaralaštva održava (i odražava) već poznate poetičke i svjetonazorne naglaske, štoviše – nastavlja ih ispisivati i u postratnom razdoblju. Opredjeljenje za kritičnost, bunt, oslanjanje na tradicionalne (usmene, pučke) koncepte književne i kulturološke vrijednosti kao na autoritet čijom se snagom i postojanošću svjedoči osobni iskaz, uvjeti su za prakticiranje poetike interferencija, intertekstualnih dodirivanja, koja će biti prepoznatljiva strategija postratne kajkavske poezije. Postratni *kajom* tako u interesu najznatnijih autora-kajkavaca ne gubi na intenzitetu i napreduje u smjeru postmodernističkih koncepata.

Zbirka *Tebi, Erato* Zdenke Maltar sadrži pjesme s vrlo eksplicitnim otvaranjem domovinskoratnoj temi (*Harcovanju vični, Nikaj ti o meni, mrzlo sonce, Črna oprava žametna*). Podnaslovnom dopunom pjesmi *Nikaj ti o meni, mrzlo sonce* (*Zmisl na apokalipsu Vukovara, na dien 18. sesvečaka 2008. leta*) te dominantnim leksemima (*puščava, čemer, črnina, puriflam, muklina, zmržjenost*), rat je upisan kao sjećanje, no ne predano zaboravu nego, logikom transgeneracijske traume, transferirano u dijelove osobnosti za koje zaborav ne postoji, u podlogu psihološko-identitetne osnove čovjeka/generacije, u iskustvo koje definira oblik postojanja, u ovom slučaju – u tjeskobu, u bol, odvojenost, tugu.¹⁰ Najemotivnija pjesma *Črna oprava*, uz već spomenute elemente, oblikuje kao važno mjesto strukture zanimljivu minijaturu – kipca, sličicu/fotografiju sina iz vojske uz ogledalo ili vjenčanu sliku roditelja, koja je opće mjesto ambijentalnog uređenja interijera ruralnih dijelova Hrvatske (*Vu viđale fteknuti kipec, / liepi dečko po vojaški opravljen*). Diskretni upis posvete (*Spomenek na Leto Gospodje...*) s efektним minus-postupkom na ključnom mjestu (izostavljanje godine vojnikanja) vrlo sugestivno otvara prostor narativu koji generira ekspresiju. Slika je od sasvim intimne, obiteljske važnosti, no u konkretnoj strukturi vrlo provokativno, ali i vrlo suptilno, aktualizira motiv rata, gubitka, tragedije... razloga za viđenje života kao spominjano kajkavskopoetsko *črno, nuoč*.

Tomislav Ribić u zbirku *Američki sen* upisao je i naš domaći, nacionalni san. Naravno, u skladu s Ribićevom poetikom (upisivanje „dramatičnih psihopatološ-

¹⁰ Držim da bismo trebali, uz pojam traume, i termin za pozitivni psihološki moment proizveden procesom transferiranja sjećanja.

kih situacija suvremenoga čovjeka”),¹¹ radi se o ironizaciji i distopijskom viđenju svijeta i njegova kontinuuma, u kojem je san zapravo mora. U tom smislu Ribić je poveo „nezatrt, ali osuvremenjen dijalog s književnom i kulturnom /.../ tradicijom (mahom s Krležom).”¹² Povijest je data kao niz *requiema* i *crnih meša* za koje nema adekvatnog jezika (cijela knjiga započinje ciklusom *Splesniveli jezik*). U dijelu koji nas najviše zanima (ciklus *Horvatska traumatologija*), taj se jezik – u želji za svjedočenjem gotovo neizrecivo strašnog – otima osnovnim pravilima nužnim za uredno sporazumijevanje rasipljući se u nizove znakova: na prvi pogled radi se o nerazgovijetnim nizovima, no nakon intervencije recipijenta-tragača za smislom, koji organizira ponuđeni zapis na osnovi temeljnih pravila jezika, poruka je jasna (*sisiritiližusisiritiližusisiritiližu / igledijuježušanakrižupaksiritiližu*; Requiem I.). U pejzažu kratom križeva, vragova i njihovih dvojnika u kajkavskim legendama (pozoji), u eliotovskoj pustoj zemlji, čovjek je sveden na primordijalne životne impulse najprimitivnijega tipa – drmanja, pijanog, bezumnog plesa (*Vrag kriči: / Drmaj / drmaj tanec / tanec / Marš pijanec / marš pospanec / Drmaj, drmaj tanec / Se je kmično ništ ne rodi; Vražji tanec*).

Božica Jelušić tijekom ratnog perioda javila se s nekoliko knjiga izrazito snažno i indikativno korespondirajućih s idejama vremena i događanja. *Meštri i meštrije* te *Jezuši* zbirke su s vrlo razgovijetnim motivima i idejama (anti)ratnog i predajnog upisa. Utjeha je čovjeku u datim okolnostima slika Jezuša – nadmoćnog patitelja, jakog pomiritelja, buntovnika prihvaćanjem... kojeg je posvojila iz prakse tradicionalnog života.¹³

Ernest Fišer također je svoje viđenje aktualnih zbivanja 90-ih vrlo osviješteno artikulirao i neposrednim angažmanom u realnom vremenu, ali i s odgodom. Vrijeme nastanka pjesama što ih je u knjizi *Macbeth na fajruntu* predao publici malo „ohladaene”, znamo tek okvirno. Taj podatak ne smatramo bitnim pa nećemo tragati za faktografijom. Bitno je za temu što u nizu pjesama (proza i stih) nastavlja svoju prepoznatljivu temu gorčine i napora koji ne dosiže cilj, ili – recimo – bunta koji se urušava u se ostavljajući lirskog subjekta u egzistencijalnoj samoći – ali ne i idejnoj i emotivnoj praznini. Posebnost je Fišerovog diskursa intertekstualno promišljanje situacije, tako da u njegovoj pjesničkoj dionici rezoniraju i Krleža, i Jelušić, i Zvonko Kovač.

Ciklusi *Cajngeri življenja (Pohvala tihom slogu, 1979. - 2003.)* te *Garestinske luči i kmice (Novi i najnoviji versi, 2004. - 2013.)* obiluju motivikom angela, pekla na zemlji, kmice, molitvenih tonova. Npr., pjesma *Europa, mater naša* oblikova-

¹¹ Peričić, „Kajkaviana ribichiana”, predgovor *Američkom snu*, str.7.

¹² Ibid, 3-9.

¹³ O njenoj tovrmenoj poeziji vrlo je osebujan osvrt „Kajkavski gartlic Božice Jelušić” napisao (kajkavštinom) Zdravko Seleš markirajući kontinuitete njena pjeva.

na je kao litanija: dugi odlomci prekidani s repetitivnim nizovima-refrenima (*Europa, nigdar zišla s puberteta / brez korune, vrieme samopozablenja/ mater naša/ vu nadrima hrepenjenja*), a završava molitvenom formulom *Amen*. Moguće ju je, na razini takve strukturiranosti, dovesti u vezu s nekolicinom Jelušičkinih *Jezuša*.

Pozoj kao metafora/alegorija zla, inferalnog, nesvjesnog destruktivnog, čest je motiv, uz Ernesta Fišera, u poeziji Valentine Šinjori, Božice Jelušić. Posebne je pozornosti vrijedna ideja o vremenu i životnim ciklusima, osobito ideja o stoljetnom umijeću umiranja: Fišerova *Meštirija hmiranja, vrieme pozablenja* (*Tak meštirija hmiranja uspešno posluje: jednak v bajtama ciganskim kak i v palačama garestinskim.*) korespondira s *Pozojom* B. Jelušić (*Kaj je ars vivendi, navuk od življenja/ kaj turne podiže za vreme dojdūče? /.../ O ars moriendi gruntaj, bistroglavec, / Kaj krunu joj nosi Pozoj – potiravec.*).

Od takvih intertekstualnih postmodernističkih mjesta spomenimo i skepsu u preispitivanju (ne)postojanja pozitivnog uporišnog mjesta, orijentacije koja nudi perspektivu, odnosno naznačimo nepovjerenje prema onome što je Mažuranić nazvao *svijeta pucima ostalim*, a koje u našim uvjetima podrazumijevamo pod pojmom *Europa*. U Fišerovom viđenju Europe u pjesmi *Europa, mater naša: Kmica povsud okoli nas* (*Kmica je povsud okoli nas /.../ Europa spi – strah nas za nju veže,/ čuk zopet popeva, prelečēju tenje*) zrcali se Kovačeva ideja iz *Europe kakti velke hiže*¹⁴ (*Europa samo čkomi iliti nerazumno berboče. / Z naših horvatskih stran Europa prelepo zgledi. / Kak velka hiža iliti kakti vupanje. A ni tak. I nigdar več ne bu tak.*). Izrazita sličnost, a razlika u nastanku tekstova (Fišerova je iz *Garestinskih luči i kmici* – označeno nastajanje 2004. - 2013., a Kovačeva iz 1980.) jedan je od argumenata na kojima temeljimo tezu o dugovremenoj prisutnosti „kajoma“ rata/bunta/umijeća poniranja u *kmicu*, kao odrednici kajkavskoga poetskog jezika. Kmičnost, tu konstantu kajkavskog poetskog prostora, koju možemo motriti kao kontinuiranje i nadograđivanje krležijanskih intonacija,¹⁵ u novije vrijeme teorijski ozbiljno i uvjerljivo elaboriraju, npr., Ivo Kalinski, (*Anatomija kmice ili umjetnina teksta – zanos i tjeskoba*, 2004.) i Ivan Kutnjak (*Nečastivi u snu ponoćne Hrvatske*. Čakovec 2013.).

¹⁴ Prvotno objavljena u časopisu *Oko*, 29. svibnja-12. lipnja 1980., str 13; kasnije u zbirci *Korelacije* (Rijeka, 1982.) te *Vrnul se buom* (Čakovec 2001.). Takva nam preplitanja motiva i njihove elaboracije, koja sigurno pozivaju na temeljitije bavljenje njima, potvrđuju ideju o upisanosti teme trpljenja (*kmica*, *pozoj*, *Jezuš*) u temeljnu odliku kajkavske poetike.

¹⁵ Tema *kmice* kao *locus kajkaviane* također je dostojan posebnog istraživanja, od usmenosti do postmoderniteta.

4. Zaključak

Rad analizira odgovor *KAJA* i kajkavskog književnog prostora na vrijeme i temu Domovinskoga rata. Ne teži se iscrpnom i točnom ispisu/opisu tekstova kojima je referencija *rat*: i bez točnoga izračuna vidljivo je kako takvih tekstova nema mnogo, no kvantifikacijske parametre ne držimo dostatnim kriterijem za valoriziranje i ozbiljnost tretiranja teme. Prilozi su frekventniji i eksplicitniji u ranijim ratnim godištim (1991./1992.). Često se odlikuju povišenom budničarskom intonacijom, povremeno i emotivno snažno obojanim reakcijama, a kasnije se oblikuju kao estetički promišljenije strukture, iskaz profiliranih, stabilnih osobnih poetika/osobnosti. Kontinuitet i suradničkog i uredničkog bavljenja temom pokazuje da je *KAJ* i te kako svjestan situacije i važnosti angažmana u konkretnim okolnostima. Svojim tempom izlazenja¹⁶ časopis ne može ukorak pratiti događanja (taj zadatak odrađuju publikacije „kraćega daha“ – dnevnic i tjednici) nego zadatak oblikuje kao dugotrajnije praćenje teme, i to afirmacijom probranijih priloga. *Kajom* rata u književnosti očigledno nije znak samo tematiziranog vremena nego jedna od komponenti kontinuiteta kajkavskoga kulturnog prostora, sastavnica mnogo kompleksnije teme načela zla i njegovih manifestacija, koju možemo pratiti od usmenosti do postmodernoga vremena, s posebnim, nenadoknadivim udjelom Miroslava Krlež i diskursa *Balada Petrice Keremuha*.

5. Ispis pjesama aktualiziranih u odjeljku 3. P. S. (Postratno stanje)

Zdenka Maltar

Črna oprava žametna

Hiža škriple po svem.
V jormaru duha tuftena,
i črna oprava žametna,
kak nuoč,
kak dihanje.

Vu viđale fteknuti kipec,
liepi dečko po vojaški o(t)pravljen.
Spemenek na Lieto Gospojne...
drugo se zbrisalo.

Kaj je duha spram dihanja?
Navijena vura z sfrkani cajgeri,

¹⁶ KAJ nastoji održati kontinuitet izdavanjem šest brojeva, uglavnom u tri sveska.

kukuvača plehnjata,
neprijeta, nezagočena.
Nišči ne zna kaj se potlam zgodilo.
Ne vupam glasno zozvati,
zuta, hojdim na prsti,
hiža škriple po svem.
Na meni oprava tva,
črna, žametna.

Vu šlinga pozablena gombašnica.
Črna oprava kak nuoč,
gliboka, naša nuoč...

(Sv. Ivan Zelina 2010.; *Tebi, Erato*, 2012.)

Nikaj ti o meni, mrzlo sonce

*(Zmisl na apokalipsu Vukovara,
na dien 18. sesvečaka 2008. leta)*

Nikaj ti o meni, mrzlo sonce,
ja nojsim ime, zamočanu muklinu,
vu srcu krta zaprieti den,
i zvon vu mem selu, memljivu dalečinu,
pozableni dom moj.

Pred zorju, vu ranje i zmržjeno blato,
gda jognjeno cvietje več je cvelo,
na me je lice prhnul bieli metulj,
i nebo je bilo dimeče, bielo.

Gdagda se zbiram vu trepeči tenji,
spavalec sem v deteli i ftičji vabeči poj,
roka kaj koči, veter kaj zove,
pričin il negde,
pozableni to dom je moj.

Nikaj ti o meni, mrzlo sonce,
mehenj je vanjkuš vu kamenu vrel,
vupri se v kmici, podiši,
drienek pred hižu precvel, pozableni dom moj.

(Sv. Ivan Zelina 2009., *Tebi, Erato*, 2012.)

Zvonko Kovač

Kak velka hiža iliti kakti vupanje

Europa kak čipkasti otok zgledi.
Europa ni morje, ni zrak. Niti zemlja ni.
Europa samo čkomi iliti nerazumno berboče.
Z naših horvatskih stran Europa prelepo zgledi.
Kak velka hiža iliti kakti vupanje.
A ni tak. I nigdar več ne bu tak.
Vupanje smo mi, kulko smo zvun i kulko smo mi.
A niti smo zvun, a niti smo mi.

(*Oko*, 29. svibnja - 12. lipnja 1980., str 13; *Korelacije*, 1982.; *Ogenj reči: Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva*, KAJ 19 (1986) 4-6, 263-266.; . KAJ 31 (1998), 3-4, 10-19., V. tekst Jože Skoka, str. 3-9; *Jučer je bilo sutra*, 2023.)

Ernest Fišer

Europa, mater naša

Na mojim je rokama zadriemala. Noč, zelena i sama, se gibleju njejne prsi, skečiju v šuplini Svieta, kakti vu glažu samine bradavke ljubavnice. I lasi je njejne raskuštral veter, zatamnjeni zgorec, na sve štiri strani, se čutiju svetla dalšin, dihanje narodov, sen kontinentov.

Europa, nigdar zišla z puberteta!

Pavuki, kače i strele nebeske, tabori, korote, zveličenja, kervavi svetki i trudni petki - zdaj v zlati su kolajni stali: zgromljeni v sebi, kak v starim lisinam znucana slova, skončana v goloči - nekaj od jognja, nekaj od norosti človečje.

Europa brez korune, vrijeme samopozablenja!

Prehajamo poskrivečki črez gluha stoletja, krepavamo mudno, brati po majčinskem mlieku, ampak i brati po noži, Diogeneši musavi, brez početka i konca, a odnavek na jenem mestu, kak da se i nesmo zbudili, kak da jošče senjamo v žalosti, čist zmotani, praf zgubljeni pod zvezdami.

Europa, mater naša!

Od ljubavi same vre nam zdižeš galge, od vsega predobrega, masno vuže za dukše uzdanje, friškoga črva v črleni jaboki. A dolgi nas pot čaka, trdi posel i steze

neznane, jena fajn sprekluvana misel vu turobni noči življenja. Morti pak me itak fkajuvleju joči? Se to zemla otpira ili blesiče Aleluja?!

Europa, vu nadrima hrepenjenja!

Drfčem v kurvanjski kmici, hulim i konem, a lefku noč velim Noči, lefku noč vsem kalnim i bolečim riečima našim, zavetuvanim, stvarnejšim i od samega skončanja. Lefku noč domovini, lefku noč vumrli ženi, i piščancim' njenim, i listju kaj sponova mlado dozrevle, i cvetju kaj se v meni smeje. Amen.

Meštija hmiranja, vrieme pozablenja

Ars moriendi: meštija hmiranja kakti vrieme pozablenja. Zimica nas steple vusred let, veter zgorec hoble i cvinguli, čvrčki čvrčiju, a sonce se vuprlo po svoje osi. Nigdi sence niti hlada! Hodimo bos, zasopljeni i škuri, iskajuč slubodu i v reštu, zahrčkani v nemoguče. Prežmeknjeni znutra, ne znajuč kaj bu zutra...

prekesno je za soze, premudno za spovedanje pravice, zaman liepe rieči kaj se ne čujejo, a furt se rabiju, kak i molitve brez ufanja. Tak meštija hmiranja uspešno posluje: jednak v bajtama ciganskim kak i v palačama garestinskim, takaj odnavek v dušama človečjim, znucanim od brig i terha dušogutja.

A na golom poceku skupne nam Europske hiže i 21. stoletja, v jeni knjigi starinski, zdrukanoj po hrvatski, z drhtečom je rukom spisano na fajtni margini:

*Sloboda od navek popeva
z onima kaj je nemaju
i po bielom ju svietu iščeju,
vu tugi i hrepenenju
kakti vsagdašnjem živlenju.*

*Sloboda se nikom ne daruje,
niti ne kupuje. Ak bu treba
bumo kričali do neba,
prave krivce kaštigali,
a za slobodu hmivali...*

(Macbeth na fajruntu: Sabrane i nove kajkavske pjesme, 2013.)

Božica Jelušić

Pozoj

Kaj je *ars scribendi*, pisanja meštija,
koja kudoljaša v svilu preobrača?
V hudo vreme jada, zdihavanja, plača,
peklenski nam Limbuš pod nogama zija.
Tu, v kervavi kmici, kaj buš s perom roštal?
Za fruštuk nas zutra bude Pozoj koštal

Kaj je *ars vivendi*, navuk od življenja,
kaj turne podiže za vreme dojdūče?
Ogorki zežgani, vuglenje goruče:
nit v slovu nit v žitku nema zveličenja.
To je steza Smerti, put bez povernjenja
gdi Pozoj pozoblje cela pokoljenja.

Gda kruto čemerna probudi se kača,
rugoba smerdeča, gnjilotr b žvepleni,
tu gnoj i karv teču, i vojsk rastopljeni
pokopiču v šaki grintava je plača.
O *ars moriendi* gruntaj, bistroglavec,
Kaj krunu joj nosi Pozoj – potiravec.

(*Nočna steza*, 1997.)

Tomislav Ribić

Requiem I.

Jezuš na križu
grešni dole gmižu
pekleni jeziki se poližu
hudi jemle hižu
Jezuš na križu
kaštige ih ne stižu
Jezuš na križu
si si riti ližu

sisiritiližusisiritiližusisiritiliž
igledijuježušanakrižupaksiritiližupaksiritiližu
paksiritiližuimečejurijuimečejurijuoženilibi
ježušazvragomnakrižu

Vražji tanec

*Veter je raščehal zemli lice
vrag ni zašel z prasice
pak se pari, pak se plodi
zemla kmicom se porodi*

Se se drma, trese
ziba
svetlo žmiga
cucek z repom
več ne miga

Idu vragi
i kaštiga
zver krv riga
Boga? Ni ga.

Se se drma, trese
tanec
nese
ruši

Vrag kriči:
Drmaj
drmaj tanec
tanec

Marš pijanec
marš pospanec

Drmaj, drmaj tanec
Se je kmično ništ ne rodi

gda vrag kolo vodi
strah klopara, vu nama ruži
gdi ste, gdi ste muži

Zadrmajte jake
naj vrag vidi kaj je tanec
drmaj
TANEC

(*Američki sen*, 2002.)

Valentina Šinjori

Leta Gospodnjih devedesetih

(*Otprite oblok da vidim
koje je stoljeće vuni!*, B.P.)

Po obloku razjokane brazdice rose
Lampa na stolu, spoda Beja, kmica,
Brige ščeranje kesni cajt odnese,
Mir se pomalem čez steklo smica.

Lica su vu meni skrta od mene
Zginutih ljudi, jafkanja puno.
Zebeju njihove nade prižgane,
Čez zaprti oblok ščipa notkurno.

Proza življenja zakoračila v pesmu.
Svet se negde kala, negde su jutra.
Kervavi mesec vu neljudi skrta.

Reč se bojim pustiti jasnu,
zvuna peče, žari od znutra,
Kristuš se z decu joče pribiti.

(1992.; objavljena: Kaj, 1997., 3-4, 3-10., *Jutrešnji blues*, 1999.)

Literatura:

KAJ: godišta 1991. 1992., 1993., 1994., 1995.

Važniji brojevi: 1991./ 2-3; 1991./ 4; 1991./5-6, 1992./4; 1993./5-6

Bagić, Krešimir. „Poezija nasuprot beznađu”, *Kolo* 4, 2019.

Fišer, Ernest. *Macbeth na fajruntu, Sabrane i nove kajkavske pjesme, 1978. - 2013.*, Matica hrvatska, Zagreb 2013.

Jelušić, Božica. *Noćna steza*, Đurđevac 1997.

Kalinski, Ivo. *Anatomija kmice ili umjetnina teksta – zanos i tjeskoba*, POU Sv. Ivan Zelina, 2004.

Kalinski, Ivo. “Vrsne pjesnikinje kajkavskog izričaja”, *Kolo* 1-2, 2012.

<https://www.matica.hr/kolo/469/vrsne-pjesnikinje-kajkavskog-izricaja-25289/>

Kutnjak, Ivan. *Kajkavski peterolisni capriccio*, Mala biblioteka Ignaca Kristijanovića, knj. 41, Kajkavsko spravišće, Zagreb 2011.

Kovač, Zvonko. *Korelacije*, Rijeka, 1982.

Kutnjak, Ivan. *Nečastivi u snu ponoćne Hrvatske*, Čakovec 2013.

Kuzmanović, Mladen. „Ernest Fišer, Macbeth na fajruntu, Sabrane i nove kajkavske pjesme, 1978. - 2013.” <https://www.matica.hr/knjige/macbeth-na-fajruntu-1041>

Maltar, Zdenka. *Tebi, Erato*, N. Marof, 2012.

Oraić-Tolić, Dubravka. *Književnost i sudbina*, Zagreb, 1995.

Radaković, Borivoj. „Moj jezik zove se kajkavski”, *Bulevar*, intervju, 14. 06. 2002., https://govori.tripod.com/kajkavski_jezik.htm

Ribić, Tomislav. *Američki sen*, Varaždinske Toplice 2002.

Seleš, Zdravko. *Kajkavski gartlic Božice Jelušić*, *Kaj*, 54 (2021), 3-4; <https://hrcak.srce.hr/file/396781>

Seleš, Zdravko. *Kajkavska poetska meštija Božice Jelušić*, *Podravski zbornik*, 26/27, 2000.; (PDF) *Kajkavska poetska meštija Božice Jelušić*

Skok, Joža. O identitetu i modernitetu kajkavske lirike Zvonka Kovača. (V. izbor pjesama Z. Kovača, str. 10 - 19). *Kaj*, 31 (1998) 3-4, 3-9

Varjačić, Marijan. “Čudo jezika : Glosa uz kajkavsku liriku Ernesta Fišera”, *Kaj*, 56 (2023), 3-4, 3-11, <https://hrcak.srce.hr/315247/>; *usp. Kolo* 3/2023

Varjačić, Marijan. „Kajkavski svjetogled Božice Jelušić: Pjesništvo kao ingeniozno sjećanje”,

Kaj, 52 (2019), 5-6, 17 – 30; <https://hrcak.srce.hr/file/340663>

THE “KAJOM”¹ OF THE HOMELAND WAR

The Kajkavian Production of the KAJ Periodical in the Thematic and Timeline Context of Homeland Wartime Reality

By Emilija Kovač, Čakovec

Summary

The goal of the article is to research the Kaj journal's profiling during the Homeland War since the reality of the times put forward specific priority tasks in respect to overall proceedings. The subject of war and contextual social issues is intense and comprehensive. Preoccupation with it goes beyond the official war duration time (1991 – 1995), and so the work deals with immediate post-war production, indicating certain continuity in the Kajkavian literature corpus, especially that of poetry.

Due to the fact that Kaj with its mere existence permanently reviews the „strong“ language system (standard language) by affirming its „weak“ elements (substandard), the war situation brings only a nominal difference: created with the idea-mission to defend the weaker/Second, i.e. the Kajkavian Croatian identity sequence, the defence subject in the new context is the overall national complex as the weaker one. In the works of the analysed authors who are acting outside the Kajkavian language boundaries, the continuity of ideas and functioning is articulate – insistence on the darkness metaphor, “kmica, tmica”, night... not only as the mark of the moment in time, but as the dominant characteristic of Kajkavian poetry; the modernist as well as (post)modernist creative practice.

Key words: intertextuality; Kajkavian dialect; „kajom “; postmodernity; traditionalism; war

¹ *Kajom* = measure unit for the Kajkavian element presence (according to: Božica Pažur, *Divina* in *Manutekstura*, Zagreb, 2006)